

НАПРАВЛЕНИЕ
“НОВА И НАЙ-НОВА ИСТОРИЯ”

SECTION
“MODERN AND CONTEMPORARY HISTORY”

Мариана Йовевска/Mariana Yovevska

ПЪРВОТО СРЪБСКО ВЪСТАНИЕ 1804–1813.
ОБЗОР НА ИЗВОРИТЕ

*The First Serbian Uprising (1804–1813). A Survey
of the Sources*

The present paper surveys the most important sources on the First Serbian Uprising. The other sections of Serbian historiography on the First Serbian Uprising – prosopographies, more or less concrete themes will be presented in a future research.

The article presents to the Bulgarian reader the various kinds of sources on the uprising, the process of collecting information, the recent publications of sources in order to afford an opportunity for seeking additional information and new knowledge when necessary. The first publications of foreign researchers, who were contemporaries of the events, are treated as far as they are sources on the uprising and were translated in Serbian at different periods of time.

The survey studies the chronology, the succession and the reasons for the appearance of the various publications. The information about other participants in memoir texts, parts of biographies, and the reproduced reminiscences have been accepted as reliable. In order to help the research work of the Bulgarian historians, the earliest publications of sources, which are accessible with difficulty, are cited in the paper as well as contemporary publications. The survey also presents

the process of accumulation and enlargement of the source basis, traces out the various methods and approaches for studying it. The discovering of good ideas in the practice of examining the cultural memory allows of their adoption and borrowing.

Special attention is paid to some themes concerned in the sources as for example the building of Serbian statehood and government during the uprising, the place and role of women in Serbian society.

Първото сръбско въстание е на повече от двеста години дистанция от нашите съвременници. През този двувековен период са отбелязани много годишнини, чествани с разнообразни научни конференции, симпозиуми, кръгли маси, диспути, създали огромно количество материали за специални издания. Основните теми, по които историците се занимават с Първото сръбско въстание и различно озаглавените книги, включващи проблемите на сръбското въстание, могат да се групират в четири раздела според тематиката и съдържанието си:

1. Публикациите с извори, спомени и документи са на първо място;
2. Просопографиите, биографиите на участници и съвременници на въстанието се включват във втора група;
3. Третата група е съставена от публикации, които представят събитията от Първото сръбско въстание в определена територия или в определен времеви отрязък. Например тук са заглавия, проследяващи живота и промените в една нахия на въстанала Сърбия или един етап от продължилото девет години въстание¹.
4. Четвъртата група обединява мащабни изследвания на продължителен процес, в който се включва и периодът на въстанието. Като цяло началната година на Първото сръбско въстание се явява и начална за тематичното проучване. Това са изследвания за националната държава и държавното управление, за съдебната, парламентарната и монархическата системи, които включват проблематика от Първото сръбско въстание.

Изучаването на всеки един от тези раздели може да се превърне в тема за самостоятелна книга. В настоящия обзор българският читател ще се информира за най-значимите извори за Първото сръбско въстание. Научното съобщение ще проследи несекващия интерес към архивните документи и мемоарна литература за Първото сръбско въстание в сръбската историческа наука. Останалите три раздела от сръбската историография за Първото сръбско въстание (2,3 и 4) ще бъдат представени в последващо изследване.

Натрупани са безброй изследвания, разнообразни по тематика публикации не само на сръбски език. Пълният историографски преглед може да нарасне до размерите на многотомна монография, която да обобщава направеното досега. Това научно съобщение има за цел да представи на българския читател основните извори и източници за Първото сръбско въстание на сръбски език. Българският

читател ще бъде запознат с видовете източници за въстанието, процесите на събирателската работа, а на вниманието му ще бъдат представени най-новите издания с извори, за да потърси при нужда допълнителна информация и нови познания. Първите публикации на чуждестранни изследователи съвременници на събитията се засягат, доколкото се явяват източници за въстанието, преведени на сръбски език в различно време.

Този обзор проследява хронологията, последователността и причините за появата на отделните издания. Съдържащата се опосредствена информация в мемоарните текстове за други участници, части от биографии и преразказани спомени се приемат за достоверни. Цитирани са както най-ранните издания с извори, които днес са трудно достъпни за българския изследовател, така и нови съвременни публикации, с цел да бъдат улеснени научните дирения на българските автори. Не на последно място обзорът запознава с процесите на натрупване и разширяване на изворовата база, очертава разнообразието от похвати и подходи към нея. Откриването на добри идеи в практиката на проучване на културната памет позволява тяхното възприемане и заимстване.

Отделя се специално внимание на някои теми в изворите като изграждането на сръбската държавност и управление по време на въстанието, мястото и ролята на жената в сръбското общество.

1. ИЗВОРИ:

Първият интерес към документалното наследство на сръбското въстание се проявява в периода 1846–1847 г. сред членовете на Дружеството за сръбска словесност (ДСС). Това дружество е и първото сръбско научно сдружение, което съществува от 8.06.1842 г. до 27.01.1864 г. След това се пререгистрира като Сръбско научно дружество, което на свой ред се явява учредител на Сръбската кралска академия на 1 ноември 1886 г. С други думи, научният интерес към въстанието започва с началото на формиране на сръбската хуманитаристика – литература, история, етнология, фолклористика. Първите две дружества са учредени при управлението на княз Михаил Обренович, който официално ги открива, за да организират научните основи на събирателската и проучвателска работа. През началните четири години Дружеството за сръбска словесност усъвършенства сръбския език и го популяризира с азбука от 35 букви, занимава се с проблемите на училищните учебници и необходимостта от официален речник на езика. Заслугата за налагане на въпросите за издирване и събиране на историческите документи за Първото сръбско въстание се свързва с уставобранителския режим, последвал първото управление на Михаил Обренович (1839–1842 г.).

Точно тогава, при княз Александър Карагеоргиевич (1842–1858 г.), започва организацията за събиране и съставяне на документалната база за сръбското общество в годините на Първото сръбско въстание, т.е. при управлението на Кара Георги. С идването на власт на княз Александър в Дружество за сръбска словесност се приемат за редовни и почетни членове видни уставобранители. Д-р Йован Стеич

е секретар на Държавния съвет, а и член на Дружеството², Аврам Петрониевич (1791–1852 г.), най-известният уставобранител и Представител на княза (длъжност близка до тази на съвременен министър-председател) става почетен член. Съчетанието между образовани и учени хора и съществуващи добри отношения с фамилията на Кара Георги дава началото на запазване на културно-историческото наследство и записване на народната памет за Първото сръбско въстание. На свой ред това води до промяна в отношението към дейците от Първото сръбско въстание и изтъкване на заслугите на вождя на въстанието и неговата династия – Карагеоргиевичи.

Периодът 1846–1847 г. е време за организиране на събирателската работа за документи и спомени на терен, без скорошни изгледи да се стигне бързо до издаване на първите документи „за“ и „от“ сръбското въстание. Теоретично се изработват научните принципи и методи на проучването, начините за записване и опазване на историческото наследство, на културните традиции и достижения. Очертава се дългосрочен проект, в който на първо място се поставя извороведческата дейност с теоретичните принципи за опазване на сръбската култура и история и въвеждането им в обществената сфера. Осъществяването на широко форматния проект с проучвателската и събирателска дейност се постига за сметка на скоростта, с която ще се осъществява публикуването. Първите публикации със спомени, биографии, автобиографии и исторически текстове за въстанието от съвременниците му се обнародват относително по-късно, изпреварвайки обнародването на оригинални документи.

Например един от учредителите на Дружеството за сръбска словесност – Сима Милутинович Сараилия (30.13.1791–18.01.1847 г.), е също така и активен и образован участник в сръбското движение. Работи като писар в Правителствующий съвет³ (Управляващия съвет), писар в манастира „Благовещение“ край р. Морава, писар и при въстанически войводи. От началото на 1813 г. е професор в тригодишното Велико училище в Белград, възприемано за Лицей по онова време. При цялото му разнообразно литературно и историческо творчество Сараилия оставя една книга, свързана със сръбската революция – за периода след разгрома на въстанието. Неговият ръкопис излиза в 1837 г. и за втори път приблизително 40 години след смъртта му под заглавие „История на Сърбия 1813–1815“ в обем 546 страници⁴.

Причините за сравнително късното обнародване на спомените и изворите за въстанието се крият в малобройността на образованите и културни личности в Сърбия. Малцина са тези, които имат потребност, а и възможност писмено да споделят преживяното в недалечното минало, да степенуват по значимост различните събития, на които са били свидетели. Вероятно отсъствието на по-големи финансови постъпления, а и като цяло по-слабата активност на членовете на Дружеството за сръбска словесност удължава процеса на обнародване. Но най-съществената причина може да се търси в политическата ориентация, настъпила след Светоандреевската скупщина (1858 г.), която отново възстановява правото

на князете от династията на Обреновичите върху княжеската корона. В сръбското общество отново се въвежда презумпцията, че сръбското княжество се създава от Второто сръбско въстание (1815–1833 г.) и Обреновичите са възвеличавани за заслугите им към сръбската история с ръководството на това въстание.

Така повечето спомени, стихове, разкази на съвременници и успешни или по-малко успешни опити за написване на т.нар. „съвременна история“ за събитията от 1804–1813 г. започват да излизат към края на XIX в. Първи излизат литературно-поетични произведения на автори, съвременници на въстанието, които продължават да се препечатват до днес като свидетелства за патриотизъм и отговорност пред бъдещите поколения. Сред тях са Доситей Обрадович (1742–1811 г.), оставил патриотични стихове и поеми⁵; Йоаким Вуйич (1772–1847 г.)⁶, известен с приноса си към сръбската литература и култура с организирането на сръбския театрален живот; Лукиан Мушицки (1777–1837 г.)⁷, който с родолюбивите си и просветителски идеи пише оди в панегиричен стил, въвежда личните мотиви в песните на поетичната школа от началото на XIX в. Не може да не се спомене тук и името на слепия народен певец и гуслар Филип Вишнич (1767–1834 г.), който като професионален песнопоец, автор на много балади и песни оставя 13 песни за сръбското въстание, преиздавани до днес⁸.

Може да се оформи една подгрупа от автори, съвременници на Първото въстание, които също оставят оригинални текстове, без самите те да са били участници във въстанието, без да са очевидци на събитията или пък без да дават информация по най-значимите проблеми. Например Стефан Стратимирович (1757–1836 г.), карловачки митрополит от 1790 до 1836 г. е известен с това, че основава първото богословско училище и въвежда изучаването на историята като задължителен предмет в сръбските училища във Войводина (Австрия). Той извлича съдържанието на няколко изпратени до него писма, за да опише в дневника си как е завзел Белград от сърбите през декември 1806 г. Без да е присъствал лично, той оставя вярно, точно и подробно описание на героизма на сърбите в битките за града, на плана за освобождаване на града и на остроумно синхронизираното взаимодействие на въстаническите части за овладяването на крепостните порти⁹.

Към тази подгрупа се причислява и написаното от съвременници, даващи второстепенни по значение сведения за сръбските дейци и спорадична информация за въстанала Сърбия. Такъв е големият сръбски дарител и просветител Сава Текелия (1761–1842 г.) от Арад (Трансилвания), който завещава наследството си, за да учреди в Пеща общежитие „Текелианум“ в 1838 г. с цел подпомагане образованието на сръбските студенти. Основаната в 1826 г. организация „Матица Српска“ за благотворителност в образователната дейност го избира за свой пожизнен председател, когато е на 77 години. Именно Сава Текелия оставя два ръкописни текста със сведения за епохата, уточняващи факти и подробности за неговите съвременници в периода 1804–1813 г. Те са известни като „Описание на живота“ и „Дневник“. Части от тези текстове са отпечатани за първи път едва в XX в.¹⁰

Основната информация за сръбското въстание дават автори, които са свързани със създаването на сръбската държава, участвали са в нейното управление или са били в непосредствен контакт с управляващия елит по време на въстанието. Най-популярни източници за Първото сръбско въстание са произведенията на сръбския книжовен деец Вук Караджич (1787–1864 г.) и на поп Матея Ненадович (1777–1854 г.). Те ни предлагат най-важното за събитията и хората. Освен таланта и образованието да запишат своите спомени, те поднасят субективните си преценки, непосредствеността на човешките отношения и личните си пристрастия. Прието е, че техните спомени са носители на духа на епохата и затова са най-често преиздавани. За двувековния юбилей спомените на Вук Караджич и на прота Матея Ненадович имат нови издания в поредицата „Бисери на сръбската книжовност” с поредни номера съответно 6¹¹ и 9¹².

Матея Ненадович е свързан с началото на Първото сръбско въстание във Валеvския край, пътува до Русия и установява първите официални връзки с руското външно министерство в 1804–1805 г. Той участва с бойци в сраженията за освобождението на Валево, Шабац, Карановац и Ужице през 1804–1805 г., подпредседател е на Правителствующий съвет от 1805 г. до 1807 г., след което до 1811 г. става негов член. В края на въстанието е назначен за тамнавски войвода и комендант на въстаническите сили по река Дрина, където го застига турската офанзива от 1813 г. Емигрира в Австрия, за да се завърне след Второто сръбско въстание. При Милош Обренович поп Матея работи в Народната канцелария, пенсиониран е в 1832 г. по желание на княза, а от 1840 г. напуска и княжеството. При Александър Карагеоргиевич в годините 1842–1844 е назначен за държавен съветник и повторно е пенсиониран в 1852 г.

Първото издание на неговите мемоари излизат почти 13 години след смъртта му в 1867 г. на 382 страници¹³. Освен неговото име, като съавтор е посочен и синът му Любомир п. Ненадович. Двата цитата за мотото подсказват желанието на поп Матея автобиографията му да се възприема като негова изповед, при което достоверността ѝ не трябва да буди съмнения. Посветени на децата му, спомените оставят информация за въстаналата при Кара Георги Сърбия, свидетелстват за стремежите, борбите и кръвопролитията на въстаниците, за учредяването и дейността на първия колективен управителен орган – Правителствующий съвет. Спомените включват разкази и отпреди въстанието: за хайдушките чети, участието на сърбите на страната на австрийската армия в австро-турските войни, пътуването до Русия и събитията, последвали разгрома. Включеният личен Дневник, отразява живота му по време на Виенския конгрес от 1814 г., отношенията с руснаците, англичаните, срещите с австрийския император.

Тук са и т.нар. „Кратки записки” в обем от десетина страници¹⁴. В тях има бележки на поп Матея за прираста на населението, който се е удвоил за непълни 32 години – от 1812 до 1844 г. Разсъжденията му за властта в княжеството и нейното организиране се допълват от политически анализ на решенията от 1811 г. в Съвета

при разпределяне властта между върховния вожд, министъра на войската и министъра на вътрешните работи – съответно Кара Георги, Младен Милованович и Яков Ненадович. М. Ненадович не преценява случващото се като ограничаване на властта на Кара Георги и пише: „Аз казвам, че Младен Младенович не е заменил Кара Георги, а и дали може да го замени?“¹⁵. Накрая заключава, че ако Кара Георги би поддържал своя план и система от 1804 г., съвсем друго би било през лятото на 1813 г. и добавя: „А дали Велко би загинал, ако бяха послушали Кара Георги да не се затваря в Неготин?“, за да покаже опита и мъдростта на вожд, които не са го напуснали¹⁶.

В кратките записки авторът включва текст, с който обещава да си припомни всички дати, за да се отпечата книга за въстанала Сърбия с описаните сражения. Той критикува и отхвърля твърдението на Сима Милутинович Сараилия, че кнез Максим е задържан от Съвета основателно и оправдава старовлашкия кнез. За Петар Новакович, секретар на магистрата във Валева нахия през 1812 г., поп Матея пише, че е родом от Осек (може би Осиек), че е честен, образован и почтен сърбин.

В спомените на Матея Ненадович са приложени и документи с различен характер и произход, от различните моменти в живота му, но без да го свързват с призиването и заниманията му на свещеник¹⁷. Само част от тях – от страница 287 до страница 328, са документи от Първото сръбско въстание за периода от 29.03.1804 г. до 29.07.1813 г. Тук е съдържанието на сръбските искания, изработени и изпратени в Цариград през 1804 г.¹⁸ Тук са и единствените документи, свързани с дейността на Божидар Груйович (1778–1807 г.) – един от най-образованите сърби, по проблемите на държавното конституиране. Доктор по право на Пещенския университет, работил в началните години от учредяването на Харковския университет и привлечен към сръбската делегация за С. Петербург в 1804 г., той е въстанически законотворец и дипломат, първи секретар на Правителствующий съвет.

Три документа произлизат от Божидар Груйович: Проект за създаване на Правителствующий съвет, Речта¹⁹ му от три страници при откриването на Съвета на 15 август 1805 г. и Дневник²⁰. Проектът предвижда 12-членен съвет (6 попечители, т.е. министри и 6 съветници), който трябва да управлява като едно цяло и да има „печат народен“²¹. Съветът няма председател, а председателстващ, който да се избира на ротационен принцип всеки месец. Документът не съдържа нито дума за мястото на върховния вожд и субординацията му със Съвета²². Дневникът на Божидар Груйович е извънредно кратък. Започва от 7 юни 1805 г. и завършва на 10 юли 1805 г., когато върви подготовката за изработване на тезисите и откриването на Съвета като върховен орган²³. В него намира място и информация за битката при Карановац – днес Кралево.

Другият голям автор, който дава сведения за въстанието, е Вук Караджич. Той е от Тршич край Ябланица (БиХ) и в навечерието на въстанието е в Сремски Карловци, където учи богословие при Лукиан Мушицки. Не може да се запише в

Карловачката гимназия и скоро се озовава в Белград, а по време на въстанието вече е в Ядар като писар при Яков Ненадович – най-конкурентната на вожда Кара Георги личност в началото на въстанието. По-късно Вук ще поеме писарските задължения в Правителствующий съвет през 1805–1806 г., а с откриването на Висшето училище в Белград, където преподават Доситей Обрадович, Иван Югович, Сима Милутинович и други, се записва за ученик. Разболява се и след неуспешно лечение в няколко унгарски града се завръща през 1810 г. отново в Сърбия. Куца, но работи като учител в Белград и като чиновник в Неготинския край.

Вук Караджич пише три статии, в които поотделно разказва за първата и втората година от въстанието²⁴, за създаването и управлението на Правителствующия съвет²⁵, в други описва турското господство над сърбите и сръбските обичаи и живот в Сърбия, в Черна гора, разказва за хайдушкото движение²⁶. Неговите разкази са по-издържани и по-стилни в сравнение с тези на поп М. Ненадович.

Вук Караджич е наречен „сръбски Плутарх“ за написаните от него жития на девет герои от Първото въстание²⁷. Използваната от него дума е „жития“, защото това са биографиите на загиналите за освобождението на Сърбия, т.е. на светците на сръбската държава. Първата биография е на хайдут Велко Петрович (1780–1813 г.), публикувана за първи път в списание „Даница“ през 1826 г.²⁸ Известен хайдутин и преди въстанието, Велко е герой и по време на въстанието, възпяван за всичките си подвизи и за героичната си смърт в обсадения Неготин²⁹. Вук се е срещал с него и го описва с физическата му красота, отбелязва, че е родом от Леновце, в село Черна река, което днес се идентифицира в Зайчарско. За него пише и поп Матея в „Кратките записки“. С явна симпатия Караджич описва житието на най-прославения и най-възпявания герой на Първото сръбско въстание – хайдут Велко Петрович, който и днес присъства в редиците на 100-те най-известни сърби в Интернет.

Но към Кара Георги В. Караджич не проявява тази симпатия и го счита за безгранично своеволен и самовластен. Караджич пише биографии на сърбите, които са избити преди началото на въстанието в така наречената „сеча кнезова“: архимандрит Стефан Йованович, отровен от турците; хаджи Рувим, архимандрит на манастира Боговоджи; въстаническите войводи и дейци Милош Стойчевич, Радич Петрович, Миленко Стойкович, Петър Добърняц, Иван Югович, Милое Петрович. Но той не създава животоописание на Кара Георги.

Писмата на Вук Караджич, даващи вторични и второстепенни препратки към личности и събития от времето на въстанието, обикновено се публикуват в избраните му съчинения.

Вук Караджич е един от първите автори, които включват темата за мястото на жената в новата сръбска история. Десет години след издаването на първия сборник със сръбски народни песни той отпечатва нов, със заглавие „Различни женски песни“³⁰. Караджич вече е доктор по философия, кореспондентен член на

Санктпетербургското свободно общество, на Краковското научно дружество и любител на Руското слово и затова посвещава изданието на княгиня Мария Павловна (1786–1859 г.) – дъщеря на император Павел и сестра на царстващия руски император Александър I. Съпруга на сакс-ваймарския принц Карл-Фридрих, тя е високо ценена от Шилер и Гьоте като жена с голяма наклонност към изкуството и истинска любов към четенето. За издаването на книжката помагат благодетелни сърби, сред които на първо място са жените спомоществувателки, които за това получават специална благодарност от автора. Сбирка от над 400 „женски“ песни, посветена на високообразована аристократка с усет към културата, издадена с подкрепата на други съвременни жени, се оказва възможно най-добрата реклама за разкриване на жената като субект и обект в сръбското народно творчество.

Налице е подчертан интерес към жените, към тяхното творчество, достойнства, качества и проблеми, без да става дума за феминизъм. Всъщност Вук Караджич обособява народните песни в два големи дяла: „юнашки“ нарича тези песни и балади, които са за герои и сражения и са пети от слепи певци или музиканти; „женски“ са всички останали, които се пеят от жени, без да се изключват и мъжете. Ежедневната песен, песните, съпътстващи всекидневието на сърбина са назовани „женски“, като женско творчество, свързано с таланта и живота на жената. Това са любовните песни, песните за сватби и годежи, приспивните песни, които се пеят от няколко души в един глас.

Разпространението на „женските песни“ в районите на Босна, Срем, Бачка и Банат Караджич обяснява с факта, че там жените и девойките живеят в по-голяма общност. Без да навлиза в проблемите на жената в обществото и нейната роля, за първи път в сръбската историография Вук Караджич издига жената като субект за народното творчество и като обект от съвременното общество.

Само две години по-късно Вук Караджич отново засяга темата за жената в Първото сръбско въстание, когато описва живота на хайдут Велко, комуто безусловно симпатизира, но който живее с две съпруги. Първата е сестра на Станое Главаш, един от легендарните воеводи, в чиято хайдушка чета е участвал преди въстанието и Кара Георги. В публикуваното през 1826 г. житие на хайдут Велко Караджич посочва две причини за раздялата му с първата съпруга през 1809 г.³¹: жената не се грижи за неговите другари от четата, които той укрива в дома си през зимата. Втората причина е по-основателна – съпругата отказва да се подчинява, разчитайки на подкрепата на своя брат и на Кара Георги. Цитираните думи на разгневения войвода „Кара Георги да съди и заповяда на своята жена“ свидетелстват, че въстанието не променя семейните отношения, изградени на пълноправие на съпруга и по-висшестоящата му позиция. Същевременно Караджич е много далеч от идеите на феминизма, оставайки си на позициите на патриархално структурираното семейство.

Първата съпруга на хайдут Велко не получава съчувствие от Караджич, който споменава името ѝ – Мария – едва в края на биографията³². След като Вук

лично познава Велко и му дава безрезервната си подкрепа и мъжка солидарност, успява извиняващо да разкаже за втората Велкова венчавка при жива първа съпруга. Новата съпруга е узаконена с 1000 гроша, платени на писарите на Кара Георги, и още 1000 гроша – на владиците. Тя е известната Стана, Чучук (Малка, Мала) Стана, която ходи облечена в мъжки дрехи и неотклонно е с Велко. Дори шест дни след смъртта на хайдут Велко тя продължава защитата на обсадения Неготин с неговите „300 витязи“ – според открития от Е. Спространов текст сред ръкописите на Светия Синод в София³³.

Според Вук Караджич Чучук Стана няма особени заслуги във въстанието. Между другото той намеква, че Стана запленива смелия войвода с желанието и пламъка да воюва, чрез обвиненията на първата съпруга към втората след смъртта на Велко³⁴. Караджич се възхищава от младия мъж, който е висок, строен, кестеняв, дълголик с малки мустаци, а загива 30-годишен, като в това военно време „по юначество е първи в Сърбия и в цяла Европа“³⁵. Извинена е Велковата слабост към красивите жени – притежаването на две съпруги за Караджич не е недостатък, а повод за гордост. Представяйки влечението към хубавите жени за естествено и присъщо на мъжете, Вук всъщност оправдава авантюрите на младия хайдутин с младостта, хубостта и темперамента му³⁶. Безкритичното отношение към мъжа с неговите постъпки свидетелства за различно отношение към мъжете и жените. Двойният стандарт в нравствеността, в любовта и в семейството, различен за мъже и за жени, свидетелства за отсъствието на равноправие между двата пола, за второстепенното място на жените, дори и като защитнички на общонационалната кауза.

Жените не са равни с мъжете дори и в битката за сръбско управление. Разкритието, че Велко съжителства с две съпруги, е обяснено с липсата на дете във втория брак³⁷. Индиректно В. Караджич подсказва, че известният храбър войвода се връща при първата съпруга заради първородния си син, което от своя страна му предоставя възможността да се сдобие с втори син в 1812 г. Караджич още веднъж извинява Велко, когато за втори път напуска първата си съпруга, с факта, че я обезпечава материално³⁸.

Патриархалните традиции не предоставят права за жените, дори и за тези, които са еманципирани в националноосвободителната борба и участват наравно с мъжете. Въпреки всичко след Първото сръбско въстание се забелязва, макар и спорадично, известна промяна. След въстанието Караджич приписва на Чучук Стана за първи път възможността жена да избира съпруг. След смъртта на Велко Стана отклонява категорично предложението на търговец от Банат да се омъжи за него с думите: „аз съм била с герой и ако пак се омъжа, ще да бъде за герой“. Тези думи идват да потвърдят, че еманципацията в борбата, макар и рядко, допуска и за жената нови области за равнопоставеност с мъжа. Това е немислимо в срещата на Стана и Велко³⁹. Жената не само няма право на избор, дори и на колебание, защото там ѝ е определена статично-пасивна позиция и смиреност пред мъжкото

решение. По-младата девойка зачита безпрекословно волята на изявения народен закрилник. Там цялата инициатива е приписана на мъжа. А в 1837 г. Караджич описва реалните сръбски обичаи, където само родителите имат правото на решение: „навсякъде при сърбите женитбата и омъжването не зависи от младежа или от девойката, а единствено само от родителите”⁴⁰.

Към изворите за сръбското въстание трябва да причислим един задграничен автор. Това е известният немски историк Леополд фон Ранке (12.1795–5.1886 г.), който издава две книги за сръбското въстание: „Сръбската революция” и „Сърбия и Турция през XIX век”⁴¹. Първата излиза на немски през 1829 г., а на сръбски език е отпечатана през 1864 г., а втората – през 1892 г. Един от първите преводи на книгите на Л. Ранке прави големият сръбски историк Стоян Новакович с изданията от 1864 г. и 1892 г.⁴² В действителност Леополд Ранке дава за първи път оценката на Първото сръбско въстание като за революция, при това на международно ниво. Така той пръв утвърждава значението на кръвопролитния сблъсък между сръбското общество и османската държава в полза на сръбското общество и безспорно прогресивната роля на промените, настъпили по време на сръбското управление. Ранке изтъква, че пише книгата на основата на писмени документи и добре осведомени и известни свидетели, като субективно е тълкувал изворите. Общизвестно е, че Л. Ранке пише своята първа книга за сръбската революция изцяло с помощта на Вук Караджич – с неговите разкази, разговорите с него във Виена и текстовете, които е написал или събирал, за да пише. Както ще констатира по-късно Владимир Стоянчевич в предговора си към изданието на книгата на Л. Ранке от 1963 г., „тази книга може да се смята, че е в съавторство”⁴³.

Л. Ранке надхвърля чистото описание на събитията и концептуално оценява сръбската революция като носител на прогрес и напредък в историческото развитие. Ранке е убеден, че няма да може да се спре сръбският стремеж към независимост от паразитиращия и неразвиващ се свят на мюсюлманска Турция. За разлика от В. Караджич той вижда в княз Милош приемника на Кара Георги. Л. Ранке отделя внимание и на сблъсъка на френско-руските интереси по отношение на сърбите при подписването на Букурещкия мир от 1812 г.

Друг чуждестранен съвременник на въстанието и автор, свързал творческата си изява с Първото сръбско въстание, е Геден Ернест Маретич (1771–1839 г.), който пише „История на сръбската революция”⁴⁴. Австрийски полковник от специалните части на военната граница, хърватин по произход, Маретич разполага с най-секретната информация на австрийското разузнаване за годините 1810–1812. Освен конкретните донесения, той посочва, че използва и достоверни устни източници и извори. Първото издание на историята е на немски език през 1821 г.⁴⁵ В него се обръща внимание, че сръбските духовници са по-добри войници, отколкото божии слуги, изказва се съжаление за неизвестните имена на онези сърби, които са спасили турски жени и деца от пожар в Белград.

Като значими извори се приемат и спомените на хора, повече или по-малко дистанцирани от управлението – участници в новосъздадените сръбски институции

на Първото сръбско въстание, на редови съвременници на въстаническата епоха. Тези автори, които не са участвали във взимане на решения по време на въстанието, но са непосредствени съвременници на изпълнението им и свидетели на различни възрасти, пишат „истории“, „биографии“, „автобиографии“, „мемоари“ и текстове с други заглавия с претенцията за исторически съчинения. Тези произведения се явяват първи изследвания по съвременна история и като част от съвременността притежават най-голяма достоверност на информацията. Като част от мемоарната литература те се възприемат и като източници на познание за съвремението на въстанието и за непосредствените участници в събитията. Независимо от допълнителния труд и придобити познания, които са вложени за завършване на писмения текст, всъщност темите и интерпретацията на фактите в известен смисъл са съпреживени. Това придава на текстовете по-голяма колоритност, достоверност и субективизъм в оценките. Разбира се, от подобна субективност не е лишен нито един историк, дори на стотици години дистанция от епохата, за която пише.

Авторите на тази група извори, зад качеството си на достоверност, имат и предимството да живеят във времето и сред събитията на Първото сръбско въстание; те не само наблюдават и се срещат с участниците в историческите събития, различни поколения свидетели, но разговарят с тях, ползват техните оценки и в повечето случаи изводите, до които достигат, са плод на дългогодишен индивидуален или колективен опит. Като участници в наративната, в устната памет за въстанието, тези автори се изявяват като нейни преносители и разпространители. Тази обособена група е част от изворната книжнина, от мемоаристиката, защото познава епохата и носи аналитичността, съпоставянето и причинно-следствената зависимост, присъщи за всяко историческо проучване. Всичките тези издания, ръкописи и съчинения в сръбската историография са обособени в раздела „извори“ още от времето на Стоян Новакович.

Това позволява обособяването на нова група извори, която включва записаните спомени на очевидците Петър Йокич, Яникия Джурич, Анта Протич, Лука Лазаревич и други. Сред тях най-силно изявен е Лазар Арсениевич Баталака (1793–1869 г.). Той няма издадени приживе записки и спомени. Баталака започва да записва спомени след династичния преврат от 1858 г. и след пенсионирането си. Той оставя своите впечатления и впечатленията на тези, с които е живял при обучението си, от живота си в Австрия, от десетгодишната си емиграция в Русия, където са вождовете емигранти, включително Кара Георги и личният му секретар Яникия Джурич, който представлява едва ли не втората личност в държавата през годините 1812–1813 г. Трудно е да се прецени в какво съотношение са спомените и творческото пресъздаване на историческия прелом по време на Първото сръбско въстание, но написаната от Баталака след пенсионирането му „История на сръбското въстание...“ в своята пространност се явява един от основните извори за въстанието.

Неговата история започва с началото на въстанието и обучението му във Висшето училище в Белград, открито на 1 септември 1808 г., където преподават

Ив. Югович (Йован Савич) и начетеният Лазар Войнович. Баталака емигрира след 1813 г. и се завръща в Сърбия през 1824 г. След династичната промяна от 1842 г. започва политическата му кариера. Свързан чрез жена си с рода на Младен Милованович⁴⁶, който на свой ред е обвързан с фамилията на Кара Георги, Баталака става държавен съветник веднага през 1842 г. Той заминава като капукехая за Цариград (1846–1847 г.), назначен е за министър на просветата и правосъдието (1848 г.), а след завръщането на княз Александър I Карагеоргиевич става за втори път министър на просветата (1852–1854 г.). Приживе Баталака често недоволства, когато Кара Георги е поставян в сянката на Милош Обренович, отхвърля критичната преценка на Вук Караджич за Кара Георги, но не пише спомени. Едва след смъртта му учредената на негово име фондация от Сръбската академия на науките през 1895–1896 г. пристъпва към издирване и събиране на неговите ръкописи, за да ги обнародва в „Историята на сръбското въстание под ръководството на Кара Георги“⁴⁷, излязла в няколко части през следващите години. В тях са приложени оригинални писма и документи, пояснения за термини и понятия, изясняващи подробно условията и причините за въстанието. Баталака изтъква заслугите на Кара Георги, оценява ролята на руския представител К. К. Родофиникин.

В групата на мемоарите има извори, които не са плод на самостоятелно описание. Това също са разкази на съвременници, но те в известен смисъл се явяват отговори на предварително поставени въпроси. Още през 1847 г. Дружеството за сръбска словесност разработва въпросник, по който да се събира документация за новата история на Сърбия по предложения на Аврам Петрониевич и на другите членове на ДСС – Сима Милутинович, Исидор Стоянчевич, Янко Шафарик. Въвежда се и длъжност „народен историк“, за която е определен Исидор Стоянчевич – професор по обща история и философия в учредения през 1838 г. Лицей. Той трябва да ходи на събеседвания с живи участници от въстанието, да записва отговорите на съставения въпросник. Фиксирани са и първите интервюирани – прота Матея Ненадович, Яникия Джурич и Петър Йокич. Й. Стоянчевич започва своята работа, провежда няколко интервюта, подготвя и отпечатва някои от материалите за Кара Георги. През юни 1849 г. Исидор Стоянчевич умира от холера, без да завърши работата си до край. За краткото време, с което разполага, успява да се срещне 2-3 пъти и да интервюира още един жив участник във въстанието – Гая Пантелич, дори да издаде част от неговите спомени. През 1857 г. ДСС се обръща с молба към Йеремя Гагич, който е вторият секретар на Правителствующий съвет, въстанически дипломат и экс руски консул в Дубровник, и към Стеван Филипович да напишат своите мемоари. Мястото за отпечатване се определя да бъде Годишника на дружеството за сръбска словесност.

Яникия Димитриевиц Джурич (1779–1850 г.) от с. Страгари е човек, приближен до Кара Георги, води се за негов личен „секретар-писар“⁴⁸. През 1808 г. заедно с Ив. Югович и П. Попович участва в сръбска депутация за среща с руския император, а в 1809 г. е в руската главна квартира във Влашко. Командва чета по

р. Дрина 1813 г., след което заедно с Кара Георги и семейството си емигрират в Хотин (Русия). Според австрийските документи посещава и Виена, но под полицейски надзор. Той е представителен, не беден човек, разполагал е винаги със значителни средства. Завръща се в Сърбия през 1830 г. и веднага е назначен от княз Милош за член на Белградския народен съд (1831 г.). От 1835 г. вече е действителен държавен съветник. Почива в родното си село като пенсионер.

Урош Кнежевич изработва негова снимка приживе, на която е с ордени от руския император. Яникия Джурич собственооръчно записва бележките си, а след неговата смърт около 500 писма адресирани до него изгарят по недоглеждане в родната му къща. Първото обнародване на записките му е на страниците на Гласник Друштва српске словестности през 1850 г.⁴⁹

Гая Пантелич (Воденичаревич) (1774–1849 г.)⁵⁰ е от с. Топола, което е селището, считано за официалния „двор“ на вожда Кара Георги. Той е с 14 години помалък от Кара Георги, негов комшия и роднина по сватовство – съпругата му е братовчедка на жената на Кара Георги. Участвал е с вожда във всичките му сражения – в битката за Белград, на Делиград и Ниш, край Шабац. След разгрома през 1813 г. забягва, но за кратко. Връща се през 1814 г. и работи заедно с княз Милош. До края остава верен на Карагеорги и твърди, че Милош Обренович е „новият сръбски Бранкович“⁵¹.

На 70 г. е, когато дава интервюто за Исидор Стоянчевич, който на тези години го определя за „врли србин“. Първото обнародване на неговите спомени също става в Гласник Друштва српске словестности през 1849 г.⁵²

Петър Йокич (1779–1852 г.) е от Топола и с Кара Георги са приятели от младежки години⁵³. Изключително доверено лице на Кара Георги, той е наричан „началник на охраната“, бюлбаши, а заплатата му е била на въстанически войвода. В спомените си не отбелязва нищо за прословутия гняв на Кара Георги, на който нерядко е бил очевидец, а и вероятно го е понасял. Йокич не приема емигрирането на Кара Георги през 1813 г. и не тръгва с него, въпреки че малко по-късно го посещава в манастира Фенек. Остава в Земун и търгува със стоки. Връща се в Сърбия през 1837 г. и княз Милош го назначава за съдия в окръжния съд на Валево. Почива в Топола като пенсионер. По-голямата част от неговите спомени са в отговор на въпросите на Милан Дж. Миличевич, който учителства в Топола. На два пъти – през 1851 и 1852 г. – се срещат Миличевич и Йокич по повод записване на мемоарите. Единадесет дни след като Миличевич записва спомените му – на 24 април 1852 г. Петър Йокич почива, с което се потвърждава за кой ли път неотложността в издирвателската и събирателската работа.

Преди да бъде потърсен от М. Дж. Миличевич, още през 1842 г. Йокич е разказал други по-кратки спомени пред сръбските официални власти, които на свой ред изпълняват инициативата на Руската академия на науките (РАН) в Петроград за събиране на устни спомени и данни за руско-сръбските отношения по време на Първото сръбско въстание.

Публикуването на спомените на П. Йокич за първи път е в Споменика на Кралската академия през 1891 г., защото дотогава има възбрана от Цензурата и Министерството на просвещението във връзка с Кримската война⁵⁴.

Анта Протич (1787–1854 г.) е роден в Смедерево в семейството на смедеревския поп Стоян Стойкович⁵⁵. Той не е от близкото обкръжение на Кара Георги, не е бил и въстаник А. Протич е писар, знаел е турски и гръцки език. Като писар е бил при войводата Стоян Чупич. През 1813 г. бяга в Австрия, а след това в Хотин. Завръща се в Сърбия през 1815 г. и участва активно във въстанието начело с Милош Обренович. Когато Кара Георги през 1817 г. идва в Сърбия, Анте Протич, като писар на смедеревския кнез Вуица Вуличевич⁵⁶, пренася писмата от и до Кара Георги. След като е заемал различни длъжности – данъчен чиновник, писар, митничар, през 1839 г. става член на Съвета. Тогава е изпратен във Влашко, за да доведе в родината младия княз Михаил Обренович. През 1841 г., при Обреновичите е министър на финансите. След Вучичева буна бяга от страната (1842 г.), а после се връща и живее в Смедерево като пенсионер до смъртта си през 1854 г.

Освен „История“ А. Протич оставя и един друг ръкопис – „Животоописание“, който е изпратен на Дружеството за сръбска словесност в отговор на искането на руската академия от 1841 г. Първото публикуване на двата текста на А. Протич става през 1892 г. в Споменика на Кралската академия⁵⁷. Проследени са по години събитията от въстанието, включително освобождението на град Смедерево през 1805 г., заповедта на Карагеорги Съветът да се премести от манастира Боговоджа в град Смедерево, заместването на вожда от Младен Младенович. Никъде в двата текста не се намеква, че авторът е бил писар на Вуица Вуличевич, но е записано, че няма сведения как е убит Кара Георги, въпреки че най-вероятно е бил свидетел на неговото убийство. В началото на 40-те години на XIX в. А. Протич собственооръчно пише автобиографията си, озаглавена „История“. По-късно „Историята“ е преписана от друг, но носи неговия подпис. Преди смъртта си изпраща „Историята“ заедно с „Животоописанието“ до ДСС. Текстовете му са написани с остроумие и приятно чувство за хумор.

Един от първите историци на въстанието – Милан М. Вукичевич (1867–1930 г.), публикува писма от кореспонденцията между сръбски войводи и руски представители, както и други писма от навечерието на въстанието⁵⁸. Друг интересен мемоар представлява Дневникът на Йеремия Гагич (1783–1859 г.), който той изпраща до Дружеството за сръбска словесност през 1857 г. По време на въстанието Йеремия Гагич е един от секретарите на Правителствующия съвет, а от 1817 до 1856 г. е на руска служба като консул в Дубровник. За дейността му там пише Сима М. Сараилия в историята на Черна гора. Първото издание на този дневник е през 1939 г. под редакцията на Радослав Перович⁵⁹.

Събраните по руско предложение спомени и по-горе изброените записки в изпълнение на решеното от Дружеството за сръбска словесност се отпечатват за първи път в списанието на дружеството – Гласник на ДСС. Те се издават и

преиздават през следващите столетия в различни по формат издания и сборници, най-често във връзка с кръглите годишнини (100, 150 и 200 години) от въстанието. Най-популярни с научни коментари, с географски и персонални регистри са сборниците със спомени под редакцията на Живан Сечански⁶⁰ и Драган Самарджич⁶¹. Друго популярно издание, което ги предхожда във времето, е това на Божидар Ковачевич от 1949 г.⁶²

Всички тези издания всъщност са издания на едни и същи разкази на очевидци и съвременници на въстанието в течение на времето. Те имат различно оформление и съдържание, когато са от различни ръкописи. Отделните издания по принцип съдържат разяснения, подробен или недотам подробен справочен материал като азбучни и поименни каталози. В Споменика на Сръбската кралска академия от 1900 г. всъщност излизат и текстовете на запазени писма от времето на Първото и Второто сръбско въстание⁶³.

Събирането и издаването на архивни документи за Първото сръбско въстание е важен, интересен, но и много труден процес, който се оказва и доста продължителен, разтеглен във времето, поради унищожаването на голяма част от документацията и избиването на най-важните личности. След погрома през 1813 г. много от писмените свидетелства съзнателно са унищожавани от самите сърби, защото емигрират или за да избегнат репресиите от режима на Сюлейман паша Скопляр. Съвременни сръбски историци отчитат, че по редица причини днес вече не може дори да се изгради представа за размерите и естеството на унищожената документация. Няма запазени документи от белградската митрополия, от архива във Боговоджа, където работи Правителствующий съвет, от Великата школа с нейното тригодишно обучение, където учат децата на сръбските първенци, включително и престолонаследникът на Кара Георги – Алекси. Други събрани ръкописи днес са загубени или унищожени поради бомбардировките през април 1941 г. като спомените на бабата на Милан Йованович Батут, записала живота си по време на въстанието и след него.

Но от средата на XIX в. паралелно с издирването и събирането на културно-историческото наследство започва и публикуването на документалното писмено наследство. Първият документ, за който имам информация, че е отпечатан най-рано през 1848 г., е Деловодният протокол, който Кара Георги води в края на въстанието – от 21 май 1812 г. до 5 август 1813 г.⁶⁴. Последват и нови издания на подобни протоколи – на войводата Петър Добърняц за вписване на кореспонденцията, на Шабацката магистратура и за писмата на прота Матея като войвода в сраженията през 1813 г. Много автори ги използват за сверяване със съдържанието на различни мемоари и конкретизиране на последователността на фактите.

За да си представим огромната работа, която е свършена, трябва да уточня, че както документите, така и оставените писмени мемоари са създадени в период, когато все още няма създаден сръбско-хърватският (хървато-сръбският) книжовен език, не са въведени стандартите, не са унифицирани знаците за изписване на

специфичните звукове на латиница и кирилица. Това ще рече, че всяко издание с текстове – на документи или спомени, е свързано освен с традиционните дейности, и с редакторска работа за графичното му оформление.

Колкото са по-късни изданията, толкова повече са обогатени с новооткрити документи и извори, с нанасяне на поправки и допълнения, направени от историците. Издадените в средата на XX в., два тома сръбски документи за въстанието от Радослав Перович (1903–1970 г.) се възприемат за безспорен успех на сръбската историография⁶⁵, въпреки че редакторът и тогава си дава сметка за непроучените изцяло пруски, български и румънски архиви, за загубени документи на руски и сръбски език⁶⁶. Р. Перович се надява дори да се открият нови документи в границите на рускоезичния свят. Думите му прозвучават като забележка към Народна библиотека в София, която не е уведомила за наличието на сръбски документи в наскоро открития Архив на Осман Пазвантоглу. През 70-те години на XX в. под редакцията на Перович са обнародвани писма и документи от въстанието в общ обем над 400 страници⁶⁷. Наистина, в края на XX в. Новак Живкович издава летописите от Арил, където са събрани свидетелства от началните години на въстанието – 1804 г.⁶⁸. За 200-годишния юбилей в началото на новото хилядолетие проф. Радош Люшич издава нов том с извори за въстанието⁶⁹.

Издирвателската работа за източници от сръбското въстание и публикуването на нови документи не спира до днес. През целия XX в. се издирват и обработват регионалните архиви, чийто брой нараства след създаването на Кралска Югославия в 1918 г. Това позволява по-мощна изследователска работа и в архивохранилищата на други държави.

Логичен е интересът към руските извори за въстанието – поради руското участие и присъствие през 1806–1812 г. и заради събираните от 1841 г. спомени. Пръв, който поставя въпроса за организирано проучване на руските източници и архиви в търсенето на извори за сръбската история, в това число и за Първото въстание, е Балтазар (Валтазар) Богишич (1834–1908 г.). Той дава идеята, но и пръв осъществява архивни проучвания, подпомаган от руския на име Иванова, за отделяне и преписване на документи на сръбски език и засягащи въстанието. Приемници на идеята, а и на работата му в тази насока, се явяват М. Медакович (1823–1897 г.) и В. Й. Вукичевич.

В Русия от 1904 до 1917 г. с прекъсване работи В. Вукичевич, който публикува документи, събира и картотекира известията на К. К. Родофиникин, за да ги издаде. Екстрадирането му през 1917 г. го лишава от по-голямата част от вече съставената сбирка. Архивохранилищата в Сърбия също събират различни архивни документи. Например писмата на Кара Георги до руския император Александър I, са предадени от Димитрий Милакович през 1854 г. като преписи на шест писма. Те са с дати 7 август 1807 г., 30 март, 30 май и 16 септември 1809 г., 30 юли 1812 г. и 24 февруари 1813 г.⁷⁰ Ако Сараилия в своята история пише за тях по предположения, не допускайки че могат да бъдат открити, с тяхното включване в историческия процес се

разкриват нови възможности пред историците за нови теми, правят се нови догадки и теории за хронологията на събитията.

Реализирането на идеята за цялостно издаване на руските документи за сръбското въстание се осъществява едва през 80-те години на XX в., когато в Москва излизат два тома с документи, открити в руските архиви под заглавие „Първото сръбско въстание и Русия“. Документите се подготвят за печат от обща руско-югославска колегия под ръководството на С. А. Никитин и акад. Васа Чубрилович за първия том и Ирина Ст. Достян и акад. Васа Чубрилович за втория том. Те са на оригиналния език, придружени с превод на руски, като бележките, справките и уточненията също са на руски език⁷¹.

Руски извори са публикувани и в по-ново издание от 1999 г., което за съжаление е по-трудно достъпно – това е сборникът под редакцията на М. Б. Белов, издаден от Университета в Нижни Новгород⁷². Документите в тези две издания допълват, но не променят изцяло оценките за хода на въстанието. Те са интересни предимно с опитите да очертаят руските позиции и руските виждания към сръбската борба и положението на Балканите по това време. Много услужливо в тази насока дават информация и документи в многотомното издание на руското министерство на външните работи, излезли през 60-те години на XX в.⁷³. Те нюансират картината на руската външна политика, изтъкват заслугите на руските дипломати в Москва и в чужбина.

Един от първите историци, който е заинтересуван от австрийските архиви, е Н. Крстич (1829–1902 г.). След като е написал своята двутомна история на въстанието, провежда разговор в тази насока с австрийския консул на 1 май 1867 г.⁷⁴. Публикуването на австрийските архивни документи става едва през XX в. и се свързва с името на Алекса Ивич (1881–1948 г.), който издава сборници с документи в началото на века⁷⁵. През тридесетте години продължава доуточняването на списъците, допълването на извършеното, но пионерската работа, основният труд е негов, въпреки че в подготовката на всички следващи издания има и други участници. Сръбската академия на науките и изкуствата прави две издания на австрийските документи – през 1935 и 1977 г.⁷⁶ През 1971 г. има съвместно издание на Алекса Ивич и Мита Костич (1886–1980 г.)⁷⁷.

Но едва през 1989 г. излиза сборникът с документи от австрийските архиви под редакцията на Славко Гаврилович (1924–2008 г.)⁷⁸. Тук документите са подбрани за по-широк период от време, като включват и Второто сръбско въстание до излизането на султанския ферман за самостоятелно сръбско княжество. Интересен документален сборник се явява и този с австрийски документи за дейността и живота на хайдут Велко Петрович⁷⁹.

Проучена е и австрийската преса, предвид непосредствената връзка между австрийското общество и въстаниците. Още през 1904 г. Димитър Обрадович публикува проучването си за в. „Виенски новини“ като източник на информация за

въстанието⁸⁰. Самостоятелно проучване за френската преса прави и Драгослав Янкович⁸¹.

За проучвания във френските архиви най-напред се прибегва до наемането на френския публицист А. Убичини като почетен член на Сръбското научно дружество. Във френските архиви работят О. Боп⁸², И. Павлович⁸³, М. Гаврилович (1868–1924 г.)⁸⁴, В. Йелавич⁸⁵, Г. Якшич (1871–1955 г.)⁸⁶.

Както Михайло Гаврилович включва всички преди него обявени документи, така и Гргур Якшич събира всички документи от френските архиви и на френски език, за да ги издаде в Сръбската академия преди Втората световна война, което се реализира в 1955 г., за 150-годишнината от въстанието. По-късно издание има на Гргур Якшич през 1957 г.⁸⁷

В средата на XX в. Хасим Шабанович обнародва издирените турски извори за сръбското въстание⁸⁸. Интересно е отпечатването на книгата на С. Кемура, която е изцяло въз основа на документи, открити в библиотеката на Осман Шахди ефенди в Сараево⁸⁹. Текстът на документите е представен в оригинал, има и превод.

Интересен източник за въстанието се явяват и народните умотворения – песни, предания, легенди от Първото сръбско въстание и за самото въстание – непосредствено около неговото приключване. Идеята за събиране на културната памет като източник за новата сръбска история се появява с желанието за издирване на спомените за самото въстание. Така записаните от началото на XIX в. народни песни всъщност дават информация и за сърбите по време на въстанието. Дружеството за сръбска словесност организира и публикуването на народните песни и народното творчество. Но всъщност първата крачка в тази посока се прави от Вук Караджич веднага след въстанието. Издадената от него сбирка с народни песни през 1814 г. във Виена⁹⁰ съдържа текстове, посветени на сръбската борба през 1804–1813 г. С нея народното творчество се проявява като извор за Първото сръбско въстание. В народните умотворения, в поучителните разкази навлиза темата за сръбската революция. До историческите персонажи – сръбския крал/княз Лазар, Марко Кралевичи и хайдутина Байо Пивлянин, се нареждат героите на въстанието. Пее се за Битката на сърбите с турците на Салаш (в Мачва) (март 1806 г.), за героизма в сражението с турците на Мишарското поле (август 1806 г.), как поцерският войвода Милош Стойчевич посича на мегдана Мехо Орукчи (1809 г.)⁹¹.

В сръбската историография хуморът и анекдотите са обект на изследване от историческата наука. Историята се занимава с хумора и поучителните къси разкази както за Първото сръбско въстание, така и за други епохи като част от културната памет на народа. Мястото на анекдота като обект на историческо проучване се определя от значението на думата в гръцкия език – „неиздаден“, „непубликуван“, „таен“. С това си значение анекдотите, късите весели разкази се възприемат като извори, източници на информация, както и народно творчество като цяло. Поучителните разказчета, легендарните „случки“ и другите елементи

от т.нар. културна памет се предават устно между три поколения, които съжителстват заедно – между баби – майки – внучки или дядовци – синове – внуци. Тази информация се смята за достоверна в рамките на общия им живот – средно 65-80 години. Културната памет е наративна (разказвателна, устна) и включва анекдоти, притчи и разкази за историческите събития и личности.

Има различия между събирачите на изворните случки, на анекдотите и поучителните сказания по отношение автентичността на записване на разказаното – доколко записвачът следва дословно разказа и доколко – най-общия му дух; дали публикуваното е оригинално народно умотворение или редакторско умение. Но от гледна точка на историческите проучвания това не е от съществено значение. Още през първата половина на XIX в. Исидор Стоянчевич в последния си реферат пред Дружеството за сръбска словесност, публикуван по-късно в Гласника на Дружеството през 1847 и 1849 г. заявява, че е необходимо да се популяризират различни разкази и притчи, които характеризират описваното време с неговите хора⁹².

На практика тази идея се осъществява от Сима Милутинович Сараилия в издадените през 1847 г. записки, направени в Бесарабия по време на общите емигрантски години със съратниците и войводите на Кара Георги в Акерман⁹³. Друг, който съзнателно събира устната хумористична съкровищница за Първото сръбско въстание, за да запази разказчетата и поученията, е Милан Дж. Миличевич. За него се налага мнението, че майсторски редактира записаното, че има талант да му придава автентичност на народно творение. През 1904 г., като трета книга с подобен характер, той издава книгата си с анекдоти за Кара Георги⁹⁴.

Друг, който следва примера на Миличевич, е Андра Гаврилович, обнародвал в 1911 г. и 1929 г. две книги, съдържащи анекдоти за хора, участници или свързани с Първото сръбско въстание⁹⁵. В края на XX в. са събрани и издадени весели разкази за Доситей Обрадович⁹⁶.

С тези творения на съвременниците образите на героите на въстанието стават по-пълнокръвни и реални. Чрез тези кратки анекдоти и поучителни разказчета образите на историческите личности оживяват, те имат частен живот, носители са на човешки недостатъци. Например Милан Миланович има проблеми с мъжествеността си пред втората си съпруга, жената на Кара Георги убива любовницата му и т.н.

Прави впечатление, че хумористичните разкази и предания се събират и публикуват от хора, работили с автентичните извори за въстаниците – Миличевич, Гаврилович, и тази практика се запазва до днес. Информацията и познанието за Първото сръбско въстание, запазила се като анекдоти и разкази, предавана устно се явява научно предизвикателство и за младия съвременен историк Бранко Златкович (1973 г.)⁹⁷.

Той се заема да проучи 200 години след въстанието народните поучения и хумористични предания на съвременниците на Първото сръбско въстание, да ги

анализира и систематизира. За извори на първо място използва народните песни, историографията – в смисъл на публикуваните документи и извори за въстанието, разбира се и историите, написани от съвременници на въстанието, от техните биографии, публикуваните дневници, мемоари и автобиографии. Не са пропуснати и пътеписите, а на последно място идват приписките, печатите, известията и документите. Много полезни се оказват индексите по теми и мотиви, където героите от спомените и устните предания са структурирани по социологически теми: частен живот, политическа и дипломатическа дейност, управленски и съдебни постъпки, тайна история. В социологическите теми има общо 1603 мотива за сравнение като например „военно лукавство“, „кон“ и „оръжие“, „пиене“, „юнашки рани“, „юнашка смърт“, „жени“, „любов“ и „изневяра“, „съдене“ и други. Този подробен индекс позволява съпоставянето на версиите на различните автори на спомени, а, от друга страна, показва разнообразието в характера и външния вид на различните герои от Първото сръбско въстание.

Това научно изследване предлага нов подход към проучване на културната памет и субективизма на изворите. Новият научен подход към действащите лица и събития е възможен при натрупването на достатъчен емпиричен материал и отсъствие на нови извори за Първото сръбско въстание.

Представената изворова база, резултат от столетия събирателска и издателска дейност, гарантира богатството от теми за Първото сръбско въстание в сръбската историография. Записаните свидетелски разкази, корпусите с документи от сръбски и чуждестранни архиви, културната памет на съвременниците на събитията от Първото сръбско въстание, запазени и издавани до днес, осигуряват диалога между поколенията историци за същността, значението и ролята на Първото сръбско въстание. Епохата на емпиричното натрупване и изворовото описание отминава за сметка на социално аналитичната съпоставка, социологическото структуриране и системния анализ на наративните източници.

БЕЛЕЖКИ

¹ Например следващата статия добре може да илюстрира и двете възможности: *Živković, N. Užička nahija i slom na Zasavici* (1813). *Užički zbornik*, 13/1984 (PO).

² Д-р Йован Стеич (1803–1856 г.) е лекар и писател. Завършил медицина във Виена, той е определен за личен лекар на Милош Обренович до 1833 г. Първата отпечатана книга в Сърбия е неговa (1832 г.).

³ Правителствующий съвет е орган, с чиято помощ управлява Кара Георги. Той представлява колегиум от 12 равноправни членове, пълномощници на 12-те освободени нахии. Под негово управление се намира цивилното население – съд, администрация, финанси, снабдяване на войската, законодателен ред и външна търговия. Занимава се с продаването на турското имущество и земи, взима решения за тарифите, занаятите,

просветата, църковното имущество; следи за имотите на гражданите, плаща на свещениците, води описите на населението.

⁴ **Саранилија, С. М.** Историја Србије од почетка 1813 до конца 1815. Београд, 1888 (1837), 546, с. 5.

⁵ Доситеј Обрадович през 1808 г. става директор на всички училища в Сърбия, личен секретар и съветник на Кара Георги, възпитател е на първородния син на Кара Георги – Алекса. Учредява и открива „Велика школа” в Белград през 1808 г. и Богословие през 1810 г. През същата година става член на Правителствующий съвет, а през 1811 г. е първи министър на просветата в Сърбия. През 1804 г. публикува патриотичната поема „Въстани, Сърбию”.

⁶ Йоаким Вуйич е от Войводина, учил е право в Братислава, учителства и пътува много по Балканите. През първото десетилетие на XIX в. е задържан за 6 месеца в предварителен арест от австрийските власти по подозрение за революционни връзки с Доситеј Обрадович в Белград и император Наполеон. Съдейства за организиране на представлението „Кара Георги и освобождението на Белград от турците” на Ишван Балог – 12.09.1912 г. в унгарския театър „Рондела” в град Пеща. То е на унгарски език и със сръбски песни. Постановката се представя в Сегед (1815 г.) и в Нови сад (1815 г.). Пак в театър „Рондела” на брега на р. Дунав на 24 август 1813 г. се поставя първата постановка на сръбски език, която след това пътува и в други градове на Австрия. Й. В. идва за първи път в Сърбия след първото сръбско въстание през 1823 г. Организира първият театър в тогавашната сръбска столица – Крагуевац, и е негов пръв директор (1834–1836 г.). Оставя ни „Автобиография”, написана през 1831–1832 г. в манастира Бездин („Успение Богородично”, Арад) и отпечатана в Карловац през 1833 г., и „Пътешествие по Сърбия”, издадена в Будим през 1828 г. Йоаким Вуйич пропагандира прогресивните възгледи за свобода, човешки права, национално освобождение, интернационално взаимодействие в Югоизточна Европа.

⁷ Лукиан Мушицки въвежда стиховете и строфите на класическия образец в поезията на сръбски език, създава сантименталната и класическа поезия в сръбската поетична традиция. Най-известни са стиховете от поемата му „Гласът на народолобеца”.

⁸ Филип Вишнич е роден и живее в с. Трнова, край Лозница в Североизточна Босна. Като дете ослепява от шарка. Пее исторически балади до 1809 г., когато преминава на сръбска територия. Срещата му с въстаническа Сърбия го изгражда като творец и създател на нови песни за въстанието. Има връзки с въстанически войводи, живее близо до местата на сраженията по р. Дрина, а е бил и в обсадената Лозница, за което пее в песента „Сърбианка” (баладата „Дици Слијепец”). След въстанието преминава в Срем, на австрийска територия. През 1815 г. в манастира Шишовци се среща с Вук Караджич, който записва 17 от неговите песни, включително и тези за въстанието. По-късно тук се среща многократно с Лукиан Мушицки, на който разказва как е създавал песните си – с питане и въпроси към завръщащите се от сраженията – кой ги е предвождал, къде са се били, кои са загинали, срещу кого са се сражавали. Има 13 авторски песни за сръбското въстание, като „Почетак буне против дахија”, „Бој на Чокешини”, „Бој на Салашу”, „Бој на Мишару” са песни за събития, на които той не присъства. За събитията, на които е присъствал непосредствено, пее в други песни: „Бој на Лозници”, „Кнез Иван Кнежевић”, „Милош Стоићевић и Мехо Оругић”, „Хвала Чупићева”. – Вж. „Зборник у част Филипа Вишнића и народне песме”. Издање Одбора за прославу Филипа Вишнића. Београд, 1935.

⁹ Вж. в Први српски устанак. Акта и писма на српском језику, књига I, 1804–1808. Београд, 1959 (у редакцији Радослава Перовића), 420–423.

¹⁰ Описаније живота. Просвета. Београд, 1966, 403 с.; второ издание, Описаније живота мога. Нолит. Београд, 1989, 270 с. и Дневник Саве Текелије: бесмртног благодетеља народа српског војен у Бечу 1795–1797. Матица српска. Нови Сад, 1992, 189 с. и 2 изд. от православна српска епархија темишварска, Темишвар, 1993. Вж. **Стеван Бугарски**. Дневник Сава Текелие. Темишвар, Нови сад, 1993.

¹¹ **Прота Матеја Ненадовић**. Мемоари. Бисери српске књижевности (Књига бр. 6). Политика Народна книга. Београд, 2005. Второто издание е през 1893 г. в обем от 311 с. Мемоарите на М. Н. са преиздавани многократно и по-често срещани издания са тези от 1954, 1984, 1988 г.

¹² **Караџић, Вук Стефановић**. Живот и обичаји српски. Бисери српске књижевности (Књига бр. 9). Политика Народна книга. Београд, 2005.

¹³ Мемоаре проте Матие Ненадовића, подао Любомиръ П. Ненадовић, У Београду у државној књигопечатни, 1867, 382 с.

¹⁴ По-късно те не винаги са включвани във всички издания. Има ги в изданието от 1926 г. – Вж.: Прота Матеја Ненадовић. Целокупна дела. (редакционна колегия начело с Владимир Ћоровић). Издавачко Предузеће „Народна Просвета”. Београд, 1926 г., 319–335.

¹⁵ Мемоаре проте Матие Ненадовића подао Любомиръ П. Ненадовић... с. 327.

¹⁶ За хайдут Велко виж бел. № 29.

¹⁷ Мемоаре проте Матие Ненадовића подао Любомиръ П. Ненадовић ..., 329–378. Документите са от периода 30.06.1814 г. до 18.09.1852 г. Приложени са писма, включително и на княз Ал. Крагеоргиевич от 1852 г.

¹⁸ Пак там, 288–290.

¹⁹ В това слово от три страници, произнесено на 15 август 1805 г. при откриването на Правителствующий совет, Божидар Груйович употребява думата „конституция”, а не „устав”. – Вж. Мемоаре проте Матие Ненадовића подао..., с. 296.

²⁰ В по-нови издания вж.: Мемоарска проза XVIII и XIX века, зборник, књ. II. Приред. Д. Иванић. Нолит, Београд, 1989, с. 327.

²¹ Мемоаре проте Матие Ненадовића подао Любомиръ..., с. 293.

²² Пак там, 291–295.

²³ Пак там, 297–306.

²⁴ „Прва година српскога војевање на даије” и „Друга година српскога војевање на даије” излизат за пръв път във в. „Даница”, съответно в 1828, 322–353 и 1834, 475–486.

²⁵ „Правителствујушчи совет српски за времена Кара-ђорђејева или отимање ондашњијех великаша око власти” излиза през 1860 г. и среща критика от мнозина за свободното излагане на скандалните подробности, които изнася и най-вече от Милан Миличевич.

²⁶ Вж. по-новото издание: **Караџић, Вук Ст.** Живот и обичаји народа српскога. Политика Народна књига. Београд, 2005. [Бисери српске књижевности (књига бр.9)], 49–156.

²⁷ Пак там, 157–202.

²⁸ **Караџић, Вук Ст.** Даница. Забавник за годину 1926, год 1, 77–100.

²⁹ **Учитель Мих. М. Стевановић**. Хајдук-Велько и његова браћа. Пожаревац, 1993; изд. е книга от В. Станисављевић – вж. **Станисављевић, В.** Хајдук Велько у народной песни. Београд, 1988; Българско народно творчество, т. 2. Български писател. София, 1961, 123, 196, 198, 571; Българско народно творчество, т.3. Български писател. София, 1961, с. 401, 409 и др.

³⁰ **Караџић, Вук Ст.** Народне српске пјесме. Књ. 1: у нојој су различне женске пјесме. Лайпсиг. у штампарији Брејтконфа и Ертла, 1924.

³¹ **Караџић, Вук Ст.** Даница. Забавник за годину 1926, год 1, 77–100. Вж. **Караџић, Вук Ст.** Живот и обичаји народа српскога, ..., с. 159, 169.

³² **Караџић, Вук Ст.** Живот и обичаји народа српскога..., с. 170.

³³ Цитат от **Ђоровић, Вл.** Хајдут Вељко и Чучук Стана. – В: М. Матицки (съставител). Читанка првог српског устанка (1804–1813), посебна издања. 200 године модерне српске државе, Београд Чигоја штампа 2004, 96–98.

³⁴ **Караџић, Вук Ст.** Живот и обичаји народа српскога, ... с. 170: „ти си мога мужа појела”.

³⁵ Пак там, с. 168.

³⁶ Пак там, с. 170: „Но он, као и други други много славно војници, љубећи више женски род него своје жену, није ни Стани вјеран остао; па не само што је гријешно с другима, него се и овој првој жени, коју је већ једанпут оставио, опет навраћао, те је 1812 године и дјете родила”.

³⁷ Пак там, с. 170: „С другом женом није имал ђетета ниједнога, а с првом, осим овога што је рођено 1812. године, имао је још првих година сина Раку (Радован или Радојици), с кога ће се, ако бог поживи, моћи препочети право лице Вељково”.

³⁸ Пак там, с. 170: „оној првој жени поклони кућу и још којекаквих миљкова у Јагодини, те јпослије тамо живила”.

³⁹ Пак там, с. 170: „ову ђевојчицу он најприје види у кући крајскога капетана Станоја Абраша, и омиљевши му одмах, одмами је у свој конак, као да му слуша госпођу, и више је не пусти од себе, него је преобуче у варошке хаљине, и стане живити с њом као са женом”. (Тази девојка тој вижда за први път в дома на крайненския капитан Станой Абраша, кдето веднага я харесва, кани я в дома си, за да бъде негова съпруга и вече не я изпуска – преоблича я в градски дрехи и заживява с нея. – Прев. М. Ы.)

⁴⁰ Пак там, с. 304.

⁴¹ **fon Ranke, L.** Die Serbische Revolution. Aus Serbische Papieren und Mittheilungen. Hamburg, 1829.

⁴² **Ранке, Л.** Историја српске револуције. Део 1. Преводач и редактор Ст. Новаковић. Државна штампарија, Београд, 1864 (1829); **Ранке, Л.** Србија и Турска у XIX веку. Прев. Ст. Новаковић. Београд, 1892. По-нови издания: Београд, 1965; Аранђеловац, 2002.

⁴³ **Леополд, Р.** Српска револуција. Предговор от Вл. Стојанчевић. Београд, 1965, с. 21.

⁴⁴ **Маретић, Г. Е.** Историја српске револуције 1804–1813. Превел Бранимир Живојновић; предговор Роман Мулич. Београд, 1987 (1821), 295 с.; друго издание – „Филип Вишњић” в 2004 г., 233 с.

⁴⁵ На немски език излиза в австријско военно списание под заглавие „История на вѣстанието в Сърбија през 1804–1812”. На србски език се отпечатва за први път в Летопис Матица српска в течение на 1826, 1827, 1828 г.

⁴⁶ Младен Миловановић (1860–1823 г.) е войвода от Първото србско вѣстание, председател на Правителствуващия съвет и пръв военен министър. Убит е по заповед на княз Милош Обреновић край Златибор при опит да премине в Черна гора. Много тесни са родствениите врѣзки между семействата на Младеновић и на Кара Георги. Дѣщерята Ыованка Мл. е омѣжена за Александър – син на Кара Георги, бъдещият княз Александър I Кара-георгиевић. Племенник на Младен Миловановић през 1810 г. се жени за Поликсения – дѣщеря на Кара Георги.

⁴⁷ **Арсенијевић-Баталака, Л.** Историја српског устанка. Изданје Баталакиног фонда. Београд, т. 1, 1898 (1010 с.); т. 2, 1899 (1020 с.); има още 5 издания.

⁴⁸ **Джурич, Я. Д.** Историј сербске. – Вж. подр. в: **Самарџић, Д.** Казивања о српском устанку 1804. Српска књижевна задруга Београд, 1980, XII–XVI, 3–68.

⁴⁹ Вж. Гласник Друштва српске словесности, III, 1851, 142–143; Гласник Друштва српске словесности, II, 1850, 75–79. Има и друг текст, който е малко по-различен и се обнародва посмъртно от сина му Александър Джурич през 1852 г., когато е секретар на Държавния съвет в Гласник Друштва српске словесности, IV, 1852, 75–175 – Србска повестница Карађорђевог времена. (Този текст е цензуриран.).

⁵⁰ Разказът на Гая Пантелич Воденичарович пред Исидор Стоянчевич вж. подр. в: **Самарџић, Д.** Казивања о српском устанку 1804, с. XVI–XIX, 73–147.

⁵¹ В смисъл на неверен, издайник. – Вж. Гласник Друштва српске словесности, II. Београд, 1849, 232–264.

⁵² **Самарџић, Д.** Казивања о српском устанку 1804, с. 77.

⁵³ Петър Йокич е от селището, където е дворът на Кара Георги. Повечето жители участват във въстанието от 1804–1813 г. До средата на XIX в. сред тях само един получава пенсия – Петър Йокич. – Вж. подр. в: **Самарџић, Д.** Казивања о српском устанку 1804, XX–XXII, 151–263.

⁵⁴ Вж. Споменик Српске краљевске академије, XIV. Београд, 1891, 1–56.

⁵⁵ За Анта Протић и неговите „История” и „Животоописание” вж. подр. в: **Самарџић, Д.** Казивања о српском устанку 1804, XXII–XXV, 265–311 – Повестница од почетка времена вожда себског Караџорџа Петровића.

⁵⁶ Вујица Вулићевић е кумецът, убил своя кум Кара Георги по заповед на Милош Обренович. В знак на покаяние построява църква на мястото на убийството, заедно със съпругата на Милош Обренович – княгиня Любица.

⁵⁷ Вж. Споменик Српске краљевске академије, XIX. Београд, 1892, 1–27; **Сечански, Ж.** (ред.). Причање савременника о Првом српском устанку 1804, 1854 г., 181–219.

⁵⁸ **Вукићевић, М. М.** Писма из првог и другог устанка. – В: Споменик Српске краљевске академије, XXXVII, други разред, 33. Београд, 1900, 129–144.

⁵⁹ Перовић, Р. (ед). Дневник Јеремије Гагића, секретара ПравителјСовјета. – В: Братство, XXX, 1939, 155–177.

⁶⁰ За 150-годишнината от въстанието излиза сборник със спомени под редакцията на Живан Сечански. – Вж. Сечански, Ж. (ед.). Причања савременника о првом устанку. Просвета. Београд, 1954. Той съдържа само спомените на трима – на Анте Протич, Яникия Джурич, Петар Йокич. Речникът и Регистрите с личните и географските имена са богати (31 с. – 221–252).

⁶¹ **Самарџић, Д.** (ред.). Казивања о српском устанку 1804... Речникът, регистрите за личните имена и географските наименования надхвърлят 40 с. (343–386).

⁶² Prvi srpski ustanak prema kazizanjima ustanika i savremenih posmatrača. Božidar Kovačević (ед.). Novo Pokoljenje Beograd, 1949.

⁶³ Споменик Српске академије наука и уметности XXXVII, други разред, 33. Държавна штампарија краљевине Србије, Београд, 1900.

⁶⁴ Деловодни протокол од 1812. маја 21 до 1813. августа 5. Карађорђа Петровића. Београд, 1848, 224 с.

⁶⁵ Грађа за историји Првог српског устанка (у редакцији Радослава Перовића). „Југославија” Београд, 1954, 375 стр. с приложенията. Кол. Библиотека Историјског друштва Н. Р. Србије, књ. 3; Први српски устанак. Акта и писма на српском језику. Књига I (1804–1808). (у редакцији Радослава Перовића), Друштво историчара Н.Р. Србије Београд, 1959, 453 с.; (второ издание 1977).

- ⁶⁶ Први српски устанак, Акта и писма на српском језику, књига I (1804–1808), ... с. 30.
- ⁶⁷ Први српски устанак, Акта и писма на српском језику, књига I (1804–1808), ... 420–421, док. 454.
- ⁶⁸ **Živković, N.** Letopis ariljski 1804–1880, Arilje, 1980.
- ⁶⁹ **Ljusić, R.** (ед). Ustanicka Srbija, 1804–1815: istorijski izvori. Narodna knjiga. Beograd, 2004.
- ⁷⁰ Р. Перовић в предговора на Први српски устанак, Акта и писма на српском језику, књига I (1804–1808), у редакцији Радослава Перовић. Изд. „Народна книга”. Београд, 1970, с. 43.
- ⁷¹ Первое сербское восстание 1804–1813 гг. Први српски устанак 1804–1813 гг. и Русия. С. А. Никитин, В. Чубрилович, В. П. Грачев, Н. Р. Данилова. Институт славяноведения и балканистики, АН. СССР. „Наука”, Москва, књига 1 (1804–1807), 1980; књига 2 (1808–1813), 1983.
- ⁷² Первое сербское восстание 1804–1813 г. и Россия: события, документы, историография. М. В. Белов. Изд. Нижегородского университета. Нижни Новгород, 1999.
- ⁷³ Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы российского министерства иностранных дел, ГИ „Политической литературы”. Москва, 1961, серия первая 1801–1815, том второй, апрель 1804 – декабрь 1805; Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы российского министерства иностранных дел, ГИ „Политической литературы”. Москва, 1963, серия первая 1801–1815, том третий, январь 1806 – июль 1807; Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы российского министерства иностранных дел, ГИ „Политической литературы”. Москва, 1970, серия первая 1801–1815, том седмой, январь 1813 – май 1814.
- ⁷⁴ **Крстић, Н.** Историја србског народа. I 1863, II 1864; разговорът е записан в дневника му. Предполага се, че е проведен във врска с написаното от Л. А. Баталака, с когото са пријатели.
- ⁷⁵ **Ivic, A.** Dokumenti o Ustanku Srba pod Karadzordzem Petrovicem. Zemaljske Tiskare. Zagreb, 1920.
- ⁷⁶ **Ивић, А.** Списи Бечких архива о првом српском устанку. Изд. от Српска кралјевска академија 1935; **Ивић, А.** Списи бечких архива о првом српском устанку, XI. Изд. от САНУ. Београд, 1977.
- ⁷⁷ **Ивић, А. и М. Костић.** Научно дело. Београд, 1936–1971.
- ⁷⁸ **Гавриловић, С.** Грађа бечких архива о Првом српском устанку, књ. II (1811). Српска академија наука и уметности. Зборник за историју, језик и књижевност српског народа – II одељење књига XXIX. Одељење историјских наука – одбор за историју српског револуције 1804–1830. Београд, 1989.
- ⁷⁹ **Гавриловић, С.** Аустријски извори о хајдук-Велько Петровић. Глас САНУ Београд, књ. 378, 1996, 1–15.
- ⁸⁰ Izvestaji o srpskom ustanku pod Karadzordzem и novinama onoga doba: beleska o ustanku и „Beckim novinama”. D. Obradowic, Beograd, 1904.
- ⁸¹ **Јанковић, Д.** Француска штампа о Првом српском устанку. Београд, 1959.
- ⁸² Карађорђе и Француска, Документи о одношајима Србијса Наполеоном I у Отаџбини XIX и XX, 1888. Документите са в оригинал, придружени със сръбски превод. Има и издание само на френски без превод.
- ⁸³ Исписи из француских архива – у Споменик Српске академије наука и уметности, II, 1890.

⁸⁴ Исписи из париских архива. (Грађа за историју Првог српског устанка). Београд, 1904. Тук за 100-годишњи јубилеј са включени и документи от предходните издания.

⁸⁵ Из преписке француског генералног конзула у Травнику у годинама 1807–1814. – В: Гласник земаљског музеја XVI, 1904; на следващата година – още едно известие от френския полковник Мериаге за Пазвантоглу. – Пак там, т. XVII, 1905.

⁸⁶ **Јакшић, Г.** Француски документи о Првом и Другом устанку, 1804–1830; Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. САН, 1957, XVIII.

⁸⁷ **Јакшић, Г. и В. Ј. Вучковић.** Француски документи о Првом и Другом устанку 1804–1830, 1957, Историјски институт САНУ.

⁸⁸ **Шабановић, Х.** Турски извори о српском револуцији. Београд 1956.

⁸⁹ **Кемура, С. Ф.** Први српски устанак под Карађорђем. Сарајево, 1916.

⁹⁰ **Караџић, В.** Мала простионародна славено-сербска пјеснарица, част I. Беч, 1814.

⁹¹ **Караџић, В.** Цит. съч., с. 16, 8, 14.

⁹² Цит. по: **Златковић, Б.** Први српски устанак у говору и у твору. Анекдоте и сродне приповедни врсте усмене књижевности о Првом српском устанку. Институт за књижевност и уметност, Београ фонд „Први српски устанак”. Аранђеловац, Београд, 2007, с. 26.

⁹³ Умотвореније, Списи свију Србски чиновника, војени и штатски који служаше при верховном вожду Георгију Петровићу Чернем с начала 1804 до 1813, Спевео Тома Милиновић Морињанин, (у Акерману у Бесарабији), издао Сима Милутиновић Сарајлија, Београд, 1847.

⁹⁴ **Милићевић, М. Ђ.** Карађорђе у говору и твору. Београд, 1904, 2 изд. Чигоја, Београд, 2002.

⁹⁵ **Гавриловић, А.** Седемдесет анекдота из живота српских књижевника. Београд, 1911; **Съшият.** Сто једна анекдота из живота српских књижевника. Београд, 1929.

⁹⁶ **Маринковић, Б.** Доситеј у говору и твору. Збирка записа и анекдота. Нолит, Београд, 1961.

⁹⁷ **Златковић, Б.** Први српски устанак у говору и у твору. Анекдоте и сродне приповедни врсте усмене књижевности о Првом српском устанку. Институт за књижевност и уметност, Београ фонд „Први српски устанак”. Аранђеловац, Београд, 2007.

ЛИТЕРАТУРА

1. Златковић 2007: **Златковић, Б.** Први српски устанак у говору и у твору. Анекдоте и сродне приповедни врсте усмене књижевности о Првом српском устанку. Институт за књижевност и уметност, Београ фонд „Први српски устанак”. Аранђеловац, Београд, 2007.

2. Караџић 2005: **Караџић, В.** Ст. Живот и обичаји српски. Бисери српске књижевности (Књига бр. 9). Политика Народна книга. Београд, 2005.

3. Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы российского министерства иностранных дел, ГИ „Политической литературы”. Москва, 1961, серия первая 1801–1815, том второй, апрель 1804 – декабрь 1805.

4. Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы российского министерства иностранных дел, ГИ „Политической литературы”. Москва, 1963, серия первая 1801–1815, том третий, январь 1806 – июль 1807.

5. Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы российского министерства иностранных дел, ГИ „Политической литературы”. Москва, 1970, серия первая 1801–1815, том седмой, январь 1813 – май 1814.

6. Самарђић 2005: **Самарђић, Д.** Казивања о српском устанку 1804. Српска књижевна задруга Београд, 1980, XXII–XXV, 265–311 – Повестница од почетка времена вожда себског Караџорџа Петровића.

7. Баталака 1898: **Арсенијевић-Баталака, Л.** Историја српског устанка. Издање Баталакиног фонда, Београд, т. 1, 1898 (1010 с.); т. 2, 1899 (1020 с.).

8. Баталака 1899: **Арсенијевић-Баталака, Л.** Историја српског устанка. Издање Баталакиног фонда, Београд, т. 2, 1899 (1020 с.).

9. Первое сербское восстание 1804–1813 гг. Први српски устанак 1804–1813 гг. и Русија. С. А. Никитин, В. Чубрилович, В. П. Грачев, Н. Р. Данилова. Институт Славяноведения и балканистики (Ак. Н. СССР). „Наука”. Москва, книга 1 (1804–1807), 1980; книга 2 (1808–1813), 1983.

10. Ненадовић 2005: **Ненадовић, Прота Матеја.** Мемоари. Бисери српске књижевности (Књига бр. 6). Политика Народна книга. Београд, 2005.

11. **Перовић, Р.** Први српски устанак. Акта и писма на српском језику, књига I (1804–1808), у редакцији Радослава Перовић. Изд. „Народна книга”. Београд, 1970, с. 43В.